

Ivan Šimunović

Prostorne čarolije

Naklada Bošković, 2018., 287 str.

Monografija *Prostorne čarolije* autora Ivana Šimunovića, profesora emeritusa Sveučilišta u Splitu, razmatra međusobno povezana pitanja urbanizma, regionalizma i prostornog planiranja. Iako je tematski većinom usmjerena na obalna područja, izneseni uvidi primjenjivi su općenito kod promišljanja socioekonomskih odrednica prostora. Temeljna se misao zasniva na endogenom modelu razvoja. Ističe se važnost korištenja lokalnih resursa na održiv način, pri čemu se gradovi trebaju razvijati policentrično, usmjeravajući dio sadržaja u ruralna područja. Time se osnažuje njihov dinamični međuodnos, uz sprječavanje vremenitih problema „urbane eksplozije“ s jedne i deruralizacije s druge strane.

Knjiga se sastoji od šest poglavlja. Autor ističe u uvodu kako autentičnost prirode treba čuvati, što se može postići odgovornim planiranjem uspostavljenim na znanstvenoj osnovi. Dok prostorne čarolije predstavljaju mjesta poželjna za život, ostavljena nam mijenama uzajamnog prirodnog i antropogenog djelovanja, prostorne vragolije agresivno su ponašanje prema okolišu, kojem svjedočimo sve češće (str. 5 – 7). Potonje su rezultat izbjegavanja prostornog planiranja. Na obali ih pokazuju sveprisutna betonizacija, raširena bespravna gradnja i točkasto planiranje kao anti-planiranje koje ne mari za širi prostor.

U prvom poglavlju pozicionira se prostorna ekonomija kao disciplina kojom se gradi most između prošlosti i budućnosti uz razumijevanje mehanizama razvoja. Suprotno takvim disciplinarnim konturama, prethodno je stoljeće donijelo velike promjene u vidu industrijske i postindustrijske revolucije te upadljivog promoviranja ideje o samodostatnosti društva i raskidanja veze s okolišem. Klasični urbanizam kontinuiteta gradnje nestaje, a zamjenjuje ga nasilno mijenjanje urbanih identiteta i prirodne osnove korištenjem moćne tehnologije na temelju zahtjeva gospodarstva, prometa, stanovanja i ostalih (individualnih) ljudskih potreba i želja.

Drugo poglavlje razmatra „organizmički pristup gradu“ preko povijesnih primjera Salone i Splita. Njegov identitet čine prirodni i izgrađeni okoliš te ljudi koji mu daju status živog subjekta. Po čovjeku grad nastaje, mijenja se, živi, ali i umire. Urbani razvoj traži jedinstvo spomenutih gradotvornih elemenata. U suprotnom grad postaje „ruina, razvalina ili spomenik bez stanovnika“ (str. 36). Kada je riječ o Splitu, autor ukazuje na duga razdoblja tuđinske uprave, koja su vodila višestoljetnoj ekonomskoj marginalizaciji i značajnijem razvoju tek u prošlom stoljeću (demografskom, gospodarskom, infrastrukturnom i dr.). Upozorava na potrošivost prostora – Split će ga uskoro potrošiti, zbog čega se treba prelijevati u regiju. To će voditi novoj prostornoj pojavi, odnosno metropolitanskom prostoru kao sjedinjenju gradova i ostalih naselja u regiji. Takav je scenarij već otpočeo. Pokazuje ga mikroregija od Trogira do Omiša, čija naselja upućuju na povezanost, cjelovitost i zajedničke funkcije sa Splitom kao prometnim i infrastrukturnim središtem. Drugim riječima, već svjedočimo životnosti gradske aglomeracije.

Treće poglavlje tiče se metropolitanizacije kao novog prostornog obrasca. Monocentrička organizacija društva sve više pripada prošlosti (smještanje većine upravljačkih i središnjih funkcija u glavni grad). Metropolitanizacija podrazumijeva policentrizam i dekoncentraciju aktivnosti unutar regije putem stvaranja hijerarhijskog sustava gradova središta, pri čemu svaki od njih organizira određene usluge za vlastite i regionalne potrebe (financijske, kulturne, zdravstvene i dr.). Razvoj se odvija planski (više ili manje), odnosno promjene u jednom središtu traže modifikacije u drugom ili više njih. Metropolitanizacija predstavlja racionalnije planiranje jer prostorna ograničenost gradova, uočljiva kroz probleme zagušenosti funkcijama, infrastrukturom i stanovništvom, vodi izmještanju određenih sadržaja izvan njih. Taj model počiva na simbiozi urbanih i ruralnih područja. Njihove su prednosti brojne i ne isključuju se. Trebaju se prožimati i otkrivati svoje organske veze i sustavnu uvjetovanost (str. 54).

Proces metropolitanizacije započeo je između Prvog i Drugog svjetskog rata, a najprije je zahvatio Njemačku, Veliku Britaniju i Sjedinjene Američke Države. Površine metropolitanskih područja rastu kako se razvijaju sredstva prometa i mogućnosti prostorne pokretljivosti stanovništva (dnevni i povremeni migranti). Takvo područje postaje stvarnost kada središnji grad sazrije svojom snagom i uvjetima za odnos s ostalim središtima. Riječ je o mnogo povoljnijem scenariju nego kada odnose uređuje neka regionalna državna institucija s ograničenim administrativnim utjecajem. U tom slučaju često se zanemaruju potrebe regije u cjelini, pa su mogućnosti razvoja sputane. Najveći grad treba biti pokretač metropolitanizacije, a djeluje se prema načelu supsidijarnosti, odnosno raspoređivanjem sadržaja tamo gdje će najučinkovitije služiti regiji (str. 58).

Model se opširnije dovodi u kontekst šireg splitskog područja ukazivanjem na snažnu gospodarsku i demografsku urbanizaciju Splita tijekom prošlog stoljeća. Kada je ustanovljena neodrživost takvih procesa, došlo je do otvaranja prema regiji. Raširenost

devijantnosti i investicijsko siromaštvo tijekom posljednjih triju desetljeća vode konfliktu između arbitrarnosti djelovanja i urbanističke regulative. Ipak, autor ističe kako se radi o metropolitanskom području u izgradnji koje teži cjelovitosti odnosno zrelosti. Kao središta prvog reda vidi gradove Split, Kaštela i Solin. Središta drugog reda (težišta razvoja) su Trogir, Omiš (priobalje), Sinj (zaobalje), Supetar, Hvar i Vis (otoci). Kao središta trećeg reda, odnosno lokalna težišta razvoja, nabrojana su mjesta kao što su Muć, Trilj, Bol, Starigrad, Komiža i dr. Potrebna je jasna strategija razvoja, uz jedinstveni prometni, infrastrukturni i informacijski sustav kao njegovu osnovu. Split je najsnažnija refrakcijska točka u državi (mjesto gdje se susreću svi prometni sustavi), što treba iskoristiti kao prednost razvijajući sektorsku raznolikost (turizam, prijevoz, trgovina, industrija, znanost/istraživanja, agencije i dr.). Pritom je važno respektirati specifičnosti pojedinih područja kao što su Zagora i otoci te održivo koristiti lokalne resurse. Razvoj gospodarstva na širokoj osnovi autor vidi kao najmoćniji oblik borbe protiv izolacije. Alternativa nam je relativno poznata – neracionalno upravljanje koje previđa regionalne prednosti (str. 78).

Četvrto poglavlje razmatra mediteranski i europski okvir kao makroprostor koji određuje Hrvatsku. Obalna područja dolaze u središte interesa od početka 20. stoljeća uz globalni razvoj pomorskog prometa. Širenjem parnih strojeva i preookeanske plovidbe oceanske luke dobivaju veći gospodarski značaj u odnosu na luke zatvorenih mora. Tijekom prošlog stoljeća opala je važnost Mediterana kao prometnog čvora iz kojeg su dobra i izumi putovali prema unutrašnjosti Europe. Od toga se ovaj prostor nije oporavio do danas, što pokazuju trendovi iseljavanja. Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do razvoja masovnog turizma, ali to ne može vratiti gospodarsku stabilnost mediteranskim zemljama. Ipak, očite su određene prednosti ovog područja u odnosu na oceanske luke. Riječ je o važnom raskrižju putova koje može predstavljati kraću i sigurniju vezu prema istoku i zapadu. Kao dio Mediterana i dio Europe, Hrvatska treba iskoristiti svoj položaj. Mnoge otočne i obalne zemlje postigle su ekonomski razvoj putem njegove valorizacije, odnosno umrežavanjem gospodarstva s prekomorskim zemljama. U našem slučaju politika je tradicionalno usmjerenija na kontinentalnu okosnicu razvoja (regionalni prostor Zagreb – Rijeka). Potrebno je osmisliti razvojnu politiku Hrvatske u cjelini, što je presudno važno za priobalje. Nužna je veća suradnja kontinentalne i priobalne okosnice. Dok je kontinentalna ekonomija samostalnija, obalna je ovisnija o drugima i sklona krizama ako nema kontakte s kopnom i preko mora.

U petom poglavlju približavaju nam se razni lokalni primjeri prostornih vragolija, odnosno projekti razvijani usprkos planovima i preporukama struke. To su naselja u blizini brane na Perući, nuklearne elektrane, bušenje nafte i plina u hrvatskom dijelu Jadrana, zakup vanjskih otoka svjetionika, izgradnja teretne luke Neum, komercijalizacija nacionalnih parkova te bespravna gradnja i namjena prostora. Opisani slučajevi upozoravaju na nedovoljno čuvanje nacionalnog prostora kao vrijednog endogenog

potencijala. Svaki sličan pothvat bez prisutnosti znanosti može prouzročiti velike probleme.

Kada je riječ o brani na Perući, naselja su građena u njenoj blizini unatoč ograničenjima unutar prostornih planova. Devedesetih godina prošlog stoljeća brana je bila strateška točka ratnih djelovanja, čije je uništavanje predstavljalo smrtni rizik za najmanje 20 000 stanovnika u blizini sinjskog polja. To je trebala biti opomena. Ipak, gradnja je kuća nastavljena, iako brane popuštaju i u mirnodopskim uvjetima.

Nuklearne elektrane u Dalmaciji, razvijane od 1970-ih, daljnji su primjer djelovanja bez jasne strategije energetike i razvoja. Za vrijeme socijalizma pokretale su rad „tvornica transplantata“, koje se lako prenose i kratko traju zbog brzog zastarijevanja. Takve tvornice ugasile su pogone zasnovane na lokalnim resursima, kao što je tradicionalna proizvodnja u sektoru ribarstva. Transplantati su prestali s radom već devedesetih godina, a gospodarstvo se priobalja nije oporavilo. Istodobno, nestala je potreba za nuklearnim elektranama. U kolektivnoj svijesti takvi objekti u susjedstvu RH sada izazivaju bojazan jer je turizam postao naša glavna gospodarska grana.

Sličan nedovoljno promišljen primjer korištenja prostora autor vidi u vađenju nafte i plina na hrvatskom dijelu Jadrana. Načine upotrebe mora potrebno je pažljivo promišljati, neovisno o tome radi li se o plovnim putovima, ribolovu, marikulturi, turizmu, lučkom prostoru, eksploataciji podmorja i dr. Mnoge zemlje imaju ministarstva i zakone za svaki oblik upotrebe mora. Iako je potrebno potaknuti gospodarstvo i vratiti život na priobalje i otoke, taj prostor treba ostati „vrijednost kao zalag budućem životu koji ne smijemo narušiti“. Nakon procesa industrijalizacije i betonizacije obale, vađenje nafte i plina može biti završni udarac koji će voditi pustošenju mora i obalnog prostora kao vrijednih nacionalnih resursa (str. 121).

Davanje otoka svjetionika u zakup za potrebe turizma, pokušaj građenja teretne luke Neum i neplanska komercijalizacija nacionalnih parkova daljnje su prostorne vragolije koje mogu devastirati prostor uz narušavanje ekološke ravnoteže. Poglavlje završava tematikom bespravne gradnje, koju autor vidi kao civilizacijsku pukotinu, odnosno odraz „neizgrađenosti društva koje živi između djelovanja po zakonu i izbjegavanja zakona“ (str. 131). Dok visokocivilizirane zemlje bespravnu gradnju ni ne poznaju, kod nas je ona masovna i dugotrajna. Problem takve potrošnje prostora do sada se uglavnom rješavao legalizacijom gradnje, što je stimuliralo jačanje tog fenomena. Autor vidi rješenje u rušenju bespravnih objekata čim se pojave i planskom uređenju prostora koje će uzimati u obzir raznovrsne potrebe i kvalitetu života lokalnog stanovništva.

Šesto poglavlje raspravlja odabrane prostorne teme u kojima se primjenjuju prethodno iznesena polazišta monografije. U dijelu koji se tiče integralnog planiranja razvoja obalnih područja, istaknuta je složenost modernog društva koju ne treba prepuštati

spontanosti. U Hrvatskoj se donose planovi bez pridržavanja njihovih odredbi još od sredine prošlog stoljeća. Svjedočimo točkastom urbanizmu i izmjenama planova bez razmatranja učinaka po cjelinu urbanističkog plana. Prema autoru, radi se o očitom primjeru prostornih vragolija – čini se sve radi postizanja legalnosti unatoč nepovoljnim posljedicama po širu zajednicu (str. 134 – 135).

Integralni razvoj obalnih područja podrazumijeva decentralizirano korištenje lokalnih resursa, uz uvažavanje potreba ljudi i gospodarstva te očuvanje prirode. Planiranje je nužno, ali ne samo kao donošenje planova, već i organizacija procesa, rukovođenje te kontrola, uz ispravljanje pogrešaka i aktualiziranje razvojnih dokumenata. Iako postoji ovisnost obalne ekonomije o drugima (unutrašnjost i prekomorske zemlje), moguće je djelovati vrlo samostalno nakon postizanja određenog stupnja razvoja. Integralni razvoj refleksivno promatra regionalna i svjetska zbivanja, odnosno relacije globalnog i lokalnog, (re)definirajući kratkoročne i dugoročne ciljeve u odnosu na potencijale, osjetljivosti i ograničenja. Radi se o kompleksnom policentričnom planiranju, pri čemu svi planovi u vertikalni i horizontalni prostorne organizacije trebaju voditi računa jedni o drugima (str. 142).

Obalna ekonomija mlada je znanstvena disciplina koja donosi društvenu korist onima koji je razumiju. Njezina važnost raste s procesom litoralizacije, odnosno intenzivnim seljenjem gospodarstva i stanovništva na obalu od početka prošlog stoljeća i prometne revolucije. Danas u takvim područjima živi otprilike 1,5 milijarda ljudi i sazrela je svijest o ulozi njihovog planiranja. U tom smislu, Mediteran može razviti vrlo diversificirano gospodarstvo – od tradicionalnih grana (poljoprivreda, ribarstvo, brodogradnja, proizvodnja soli, obrada kamena i dr.), preko turizma i industrije na temelju jeftinije prekomorske nabave resursa do posredništva (luke, promet, banke, agencije). Većina tih djelatnosti ima izrazit potencijal jer ih je moguće razvijati samo na obali. Socioekonomsko zaostajanje takvih područja u Hrvatskoj objašnjava dominantna kontinentalna orijentacija, koja proizlazi iz neznanja o načinima uklapanja u tržišne tijekove. „Bit raskoraka i nevolja proizlazi iz različitih pozicija znanosti i politike. Ono što radi znanost, politika ne može, a što radi politika, znanost nikada ne bi učinila“ (str. 160).

Dvije cjeline unutar monografije posvećene su razvoju zaobalja i otoka kao tradicionalno manje prosperitetnih dijelova obalnog područja u odnosu na priobalje, koje određuje susret ljudi i dobara. Dok izolacija karakterizira otoke, zaobalje je siromašno prirodnim resursima, što vodi njegovoj gospodarskoj i socijalnoj nesigurnosti. Posljedice su dugotrajna emigracija te gomilanje ljudi i sadržaja u priobalju i velikim gradovima. Autor upozorava kako probleme treba uklanjati tamo gdje nastaju. U suprotnom, rješenja postaju skuplja za sve. Poželjno je usmjeravanje razvoja koje će dovesti do prosperiteta zaobalja i otoka uz smanjivanje neravnoteže. Francuska i talijanska obala neki su od primjera integracije priobalnih područja i općenito manjeg populacijskog pritiska (str. 170).

Kada je riječ o Zagori kao srednjodalmatinskom zaobalju, litoralizacija i industrijalizacija vodili su egzodusu stanovništva. Potrebno je tražiti rješenje u regionalnom konceptu razvoja jer Split kao glavno središte nema „budućnosti bez regije, a Zagora bez Splita“ (str. 186). Autor ističe kako su stručnjaci s Ekonomskog fakulteta u Splitu već 1980-ih predlagali model „otoci – obala – zaobalje“. U osnovi se radilo o uvažavanju lokalnih resursa i umrežavanju odnosa, uz pronalaženje jednog ili više pokretača razvoja u svakom od regionalnih središta (npr. turizam, industrija i dr.). Ruralni prostor karakterizira Zagoru, a čini i većinu površine Splitsko-dalmatinske županije. Između 30 i 40% populacije živi u njemu unatoč emigraciji koja traje već desetljećima. To upućuje na aktualnost spomenutog modela radi ujednačenog teritorijalnog razvoja županije, bez kojeg nije moguće ozbiljnije promišljati socioekonomski razvoj uopće. Grad i njegova okolina nedovoljno se poimaju kao dijelovi cjeline, a nerazumijevanje organizmičkog načela vodi brojnim nepovoljnim scenarijima, nesporazumima i konfliktima u prostoru. Ruralna područja trebaju ostati ugodna za život i rad, što je moguće postići jačanjem tradicijskih djelatnosti, turizma i gospodarskih zona. Dugopolje može poslužiti kao primjer disperzije aktivnosti u regiji, zadržavanja stanovništva i rasterećenja Splita (str. 197).

Slično kao zaobalje, hrvatske otoke treba planirati svaki zasebno, ali istovremeno kao dio šire cjeline. Sugerira se mješovitost gospodarstva s industrijom kao stabilnom jezgrom, vezanom za autohtone aktivnosti i bogatstvo mora. Takav scenarij omogućuje o(p)stanak stanovništva na otocima, jačanje drugih gospodarskih grana (usluge, turizam itd.), podizanje standarda i kvalitete života. Pitajući se kamo idu naši otoci, autor upozorava na povijesno ponavljanje fokusiranosti na jednu djelatnost, čija kriza može voditi pustošenju tih prostora. Slučaj propadanja vinarstva i industrijskih transplantata može se ponoviti s turizmom koji trenutno dominira. Taj se proces možda već događa s obzirom na posljedice pandemije bolesti COVID 19. Općenito, svjedočimo spontanom razvoju otoka, preciznije apartmanizaciji, betonizaciji, kiču uslijed korištenja kamena kao ukrasa s kojim se pretjeruje i uništavanju povijesne forme prostora putem formiranja vretenastih naselja duž obale koja ne teže komunikaciji već osami. Dok otočki poduzetnici pokazuju određen interes za lokalnu zajednicu, neotočani češće gledaju korist u vidu izvlačenja kapitala uz osiromašenje ekonomije. Takva situacija produbljuje fizičku, biološku, gospodarsku i sociološku izolaciju otoka. Važna potpora razvoju treba biti uspostava modela njihovog povezivanja i racionalizacije korištenja usluga zdravstva, školstva, financija i prometa. Zajednička organizacija povećava održivost usluga zbog većeg broja korisnika i oslonac je privatnom sektoru. Neizbježno je demografsko i gospodarsko gašenje nekih otoka (manji i udaljeniji), dok će drugi biti obnovljeni. Potrebno je izbjeći stihijske promjene donoseći odredbe, politike i instrumente za revitalizaciju tog dijela obalnog prostora (str. 229).

Završne cjeline dodatno apostrofiraju važnost prilagođavanja gospodarstva resursima i mogućnostima prostora, kao i ulogu gradova kao nositelja regionalizacije. Oni po-

sjeduju socijalnu i ekonomsku osnovicu razvoja, dok su sela tehnički, tehnološki i infrastrukturno slabija te ovise o gradu, gdje su socijalni uvjeti života raznovrsniji. Regijama je potrebna funkcionalna ravnoteža, koju je moguće postići usmjeravanjem većih središta na razne tercijarne djelatnosti, dok manja trebaju razvijati veći udio sekundarnog sektora. Osim kao nositelji, gradovi mogu djelovati kao razbijači napretka ako se zatvaraju u sebe te zanemaruju potrebe i potencijale drugih naselja u regiji.

Monografija *Prostorne čarolije* predstavlja inspirativnu literaturu čitateljstvu koje urbanističko i regionalno planiranje interesira u znanstvenom, stručnom i/ili praktičnom smislu. Većinom implicitno, a povremeno i eksplicitno, promovira se ideja održivosti, koja predstavlja važnu alternativu „nebuloznoj paradigmi suvremenog svijeta u kojem gospodarstvo i tehnologija rastu u nedogled, dok se objektivna ograničenja prirode zanemaruju“ (str. 72). Održivost ne znači izostanak razvoja, već njegovo postavljenje u širi društveni i ekološki kontekst. Prilikom planiranja hrvatskog gospodarstva prostor treba jasnije vrednovati. Svaki razvoj može biti rizičan bez toga. To vrijedi i za obalna područja, koja spadaju u „svjetsku riznicu bogatstva naroda“ (str. 184). Iako su politički zanemarena kad je riječ o našem dijelu Jadrana, promišljenim planiranjem mogu pružiti važan gospodarski doprinos na nacionalnoj i europskoj razini.

Toni Popović

*Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet u Splitu
Doktorski studij sociologije, Filozofski fakultet u Zagrebu
Mediterranski interdisciplinarni kulturološki studij, Filozofski fakultet u Splitu*